આત્માર્થની કસોટી

દ્રવ્યદૃષ્ટિપ્રધાન અધ્યાત્મયુગ સર્જનહાર પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીનો ઉપકાર ત્રાજવાના એક પલડામાં મૂકવામાં આવે ને બીજા પલડામાં મેરૂને મૂકીને તોળવામાં આવે તો ઉપકારનું પલડું નીચે બેસી જાય એવો મહાન ઉત્કૃષ્ટ ઉપકાર જેમણે મુમુક્ષુ સમાજ ઉપર કર્યો છે તથા વર્તમાનમાં તેમજ આગામી કાળમાં તેઓશ્રીના સીડી પ્રવચનો ભવ્યોને સંસાર સમુદ્રથી પાર ઉતરવા નૌકા સમાન જીવન આધારરૂપ છે તે ગુરુ પ્રત્યે ભક્તિ-અર્પણતાની સાવધાની અર્થે આ લેખ પ્રકાશિત કરીને, કૃપાળુ પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી પ્રત્યેની મારી ભાવનાને નચાવવાનો એક વિનમ્ર પ્રયાસ કર્યો છે, જે વાંચીને વાચકવર્ગ પણ પોતાની જાગૃતિપૂર્ણ ભક્તિ-અર્પણતાને વિશેષ દૃઢ કરશે એવી ભાવના સહ— *–તંત્રી*

જૈનદર્શનની આશ્ચર્યકારી અદ્‌ભુતતા બહુ જ વિચારણીય છે. જૈન દર્શન એટલે કે જાણે બે પરસ્પર પ્રતિસ્પર્ધી–બે પરસ્પર પ્રતિદ્વન્દી ભાવોના કોયડાની ગૂંચ ઉકેલીને આત્મહિતના પ્રયોજનની સિદ્ધિ કરાવનારું દર્શન! જેમ કે અધ્યાત્મ ને આગમ, નિશ્ચય ને વ્યવહાર, ઉપાદાન ને નિમિત્ત, ક્રમબદ્ધ ને પુરુષાર્થ, નિત્ય ને અનિત્ય, સ્વભાવ ને વિભાવ, મોક્ષ ને સંસાર, સ્વ ને પર, દ્રવ્યાનુયોગ (અકર્તૃત્વ)ને ચરણાનુયોગ (કરો...છોડો)....ઈત્યાદિ અનેક-અનેક પ્રતિદ્વન્દી ભાવોના કોયડાની ગૂંચ ઉકેલીને આત્મહિતના પ્રયોજનની સિદ્ધિ કરાવનારું દર્શન! અને તેની સમજાવવાની પદ્ધતિ પણ પરસ્પર પ્રતિસ્પર્ધી : સિદ્ધાંતબોધ ને ઉપદેશબોધ!

“તારે મુક્તિનું પ્રયોજન હોય તો પહેલાં આમ નક્કી કર, નિર્ણય કર કે ‘હું જ પરમાત્મા છું.’’ ‘મૈં વર્તમાનમેં હી ભગવાન હૂઁ, ભગવાન હોના ભી ક્યા?’–આ છે સિદ્ધાંતબોધ.

આત્માની અનુભૂતિ કરવા માટે પાત્રતા–વ્યવહાર-આચરણ હોવું જોઈએ. જેમ સિંહણના દૂધ માટે સુવર્ણપાત્ર હોવું જોઈએ—આ છે ઉપદેશબોધ; કેમ કે અહીં સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ માટે પાત્રતાની આવશ્યકતાનો બોધ છે.

ઉપદેશબોધ દ્વારા સિદ્ધાંત સુધી પહોંચાડવાનું પ્રયોજન હોય છે કેમ કે સિદ્ધાંતબોધ દેનારા સદ્‌ગુરુનો આ કાળે સમાગમ મળવો દુર્લભ હોય છે; વળી સિદ્ધાંતબોધમાં કાંઈ કરવાનું ભાસતું નથી. પરંતુ કાંઈ કર્યા વિના ચેન ન પડે એવા અનાદિના મિથ્યા સંસ્કાર હોવાથી જ્યાં ઉપદેશબોધ દેનારનો સમાગમ મળી જાય ત્યાં, મારામાં તો દોષોની ખાણ ભરી પડી છે, મારે તો હજું ઘણું કરવાનું–છોડવાનું છે, પાત્રતા વિના દ્રવ્યદૃષ્ટિની વાતો કરતા શિખી ગયો પણ પાત્રતા તો મારામાં છે નહીં! ઈત્યાદિ પ્રકારે જીવ અનાદિના સંસ્કારવશ પાત્રતાના નામે કર્તૃત્વનું તેમજ પામરપણાનું શ્રદ્ધાન દૃઢ કરતો જાય ને માને કે હું આત્માના હિતના માર્ગે આગળ વધું છું!

પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીના દ્રવ્યદૃષ્ટિપ્રધાન ઉપદેશની ગહનતામાં પહોંચ્યા ન હોય એવા જીવોને સિંહણના દૂધની ભાવના હોવા છતાં, અનુભૂતિની ભાવના હોવા છતાં, સુવર્ણપાત્રના નામે આમ કરવું જોઈએ, આમ ન કરવું જોઈએ ઈત્યાદિ કર્તૃત્વના માર્ગે ચઢી જાય છે.

ત્યાં વિચારણીય બાબત એ છે કે—

આ જીવ અનંતવાર દ્રવ્યલિંગ ધારણ કરી કરીને અનંતવાર જન્મ ધારણ કરી ચૂક્યો છે ને! તો દ્રવ્યલિંગીની પાત્રતામાં શું કચાશ રહી ગયેલી! શુક્લલેશ્યાના પરિણામ સુધીની પાત્રતા જીવે અનંતવાર કરી છતાં 'સિંહણનું દૂધ' દૂરથી પણ જોવા નથી પામ્યો ને! આપણા ઘરમાં સુવર્ણનું પાત્ર તો હોવું દુર્લભ ન હોઈ શકે છતાં સ્વપ્નેય સિંહણના દૂધની કલ્પના પણ થઈ શકી છે! એનો અર્થ સાવ સીધો સાદો છે કે સુવર્ણપાત્ર વિના સિંહણનું દૂધ ન ઝીલી શકાય એ બોધમાં પણ ખરેખર તો સિંહણના દૂધની જ દુર્લભતા ગર્ભિત રહેલી છે; સુવર્ણપાત્ર દ્વારા પણ ગર્ભિતપણે સિંહણદૂધની જ દુર્લભતાની પ્રસિદ્ધિ કરાઈ છે. પરંતુ એટલા ઊંડાણથી વિચારવાની જરૂર છે.

જીવને અનાદિના મિથ્યા સંસ્કાર એટલા દૃઢ છે કે શુભને ગ્રહુ ને અશુભને ત્યાગુ એવી જ ભાવના રહેતી હોય છે. પંડિત જયચંદજી શ્રી સમયસારની ૧૧મી ગાથાના ભાવાર્થમાં કહે છે કે તેમ— જિનવાણીમાં ઠેર ઠેર વ્યવહારનો જ ઉપદેશ હોય છે અને પરસ્પર ઉપદેશ દેનારા પણ વ્યવહારનું જ ગ્રહણ કરવાની ચર્ચા-વાર્તા કરતા હોય છે પણ તેના ગ્રહણનું ફળ સંસાર જ છે!! તોપણ અરેરે! આજે પણ કેટલાક અભ્યાસી જીવોને પણ સુવર્ણપાત્રની–પાત્રતાની જ લાલસા–મુખ્યતા વર્તતી જોવા મળે છે! કદાચ એટલા માટે જ, જ્યારે કોઈએ પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીને પૂછેલ કે સમ્યગ્દર્શન માટેની પાત્રતા શું? ત્યારે ઉત્તર આપેલ કે 'પ્રથમમાં પ્રથમ આત્માને જાણવો એ સમ્યગ્દર્શનની પાત્રતા છે'—પણ સુવર્ણપાત્રવાળી વાતસુદ્ધા નહોતી કરી!—વ્યવહાર આચરણની વાત નહોતી કરી.

વર્ષો પહેલાં સ્વ. ડૉ. નવરંગભાઈ મોદી, રાજકોટના પિતાશ્રી શ્રી મગનભાઈએ પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીને પૂછેલ કે સાહેબ! પાણી ગાળીને પીવું જોવેને? તો પૂજ્યશ્રીએ કહ્યું કે પહેલાં આત્મા ગાળીને પીવો! (–મિથ્યાત્વ ટાળીને સમ્યક્ત્વને પહેલા પીવો!—) પાણી ગાળીને જ પીવું જોઈએ એવું માનવા છતાં પૂજ્યશ્રીનો જવાબ પાણીને બદલે આત્મા સંબંધી કેમ આવ્યો?–કે જેને આત્મા પામવો છે તેને પાણી ગાળીને પીવા જેટલી યોગ્યતા તો હોય જ; પણ જો પાણી ગાળીને પીવાનો ઉપદેશ કરવામાં આવે તો ક્રિયાના આગ્રહમાં જ જતો રહેશે ને આખો આત્મા એકકોર રહી જશે! આ પ્રશ્ન-ઉત્તર પૂજ્યશ્રીએ સેંકડોવાર પ્રવચનમાં યાદ પણ કરેલ કેમ કે બહુ સામાન્ય લાગતા આ પ્રશ્ન-ઉત્તરમાં ઘણી જ ગંભીરતા રહેલી છે. જીવને ધર્મની રુચિ થયા પછી પણ દ્રવ્યદૃષ્ટિના વિષય કરતાં ચરણાનુયોગના વિષયમાં રુચિ પોષાતી રહેતી હોય છે. તેથી પૂજ્યશ્રીએ ચરણાનુયોગ સંબંધી પ્રશ્નનો ઉત્તર દ્રવ્યાનુયોગ દ્વારા આપેલ હતો. પરંતુ આજકાલ કેટલાક ત્યાગી-વ્રતી-વૈરાગી વિદ્વાનો એવી પ્રરૂપણા કરે છે કે બીજ વાવવા માટે પ્રથમ ભૂમિ નરમ આદિ હોવા જોઈએ વિગેરે....અર્થાત્ પ્રથમ આત્માને જાણવો એ જ પાત્રતા....એ વાત તેઓને સમજાતી નથી. તેઓને એમ લાગે છે કે સિંગડા ગમે તેટલા સુંદર હોવાથી શું? ચાર પગ મજબૂત હશે તો જ સિંહ પાછળ પડશે ત્યારે બચવા દોડી શકાશે, શિંગડા તો એ વખતે ઝાડીમાં અટવાઈ જશે તો સિંહ આવી પહોંચશે ને મારી નાખશે!

આ દૃષ્ટાંત ઉપલક દૃષ્ટિએ સારું લાગે તેવું છે; પરંતુ આ દૃષ્ટાંત તદ્દન વિપરીત દૃષ્ટિનું પ્રતિક છે કેમ કે આ દૃષ્ટાંત દ્વારા દ્રવ્યદૃષ્ટિ કરતાં વ્યવહાર-આચરણ–પાત્રતા જાણે કે સંસારથી ઉગરવાનું વિશેષ કારણ હોય એવો ભાવ તેમાં ગર્ભિત રહેલો છે તે વાત સમજવાની જરૂર છે.

પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીએ જૈનજગતમાં અધ્યાત્મની જે વર્ષા વરસાવી છે તેના પ્રતાપે આજે એકલા

આચરણ-વ્યવહાર—પાત્રતાની વાત મુમુક્ષુ સમાજમાં તો કોઈ સાંભળવા પણ તૈયાર નથી એટલે તેઓ પ્રવચનમાં ગ્રંથાધિરાજ શ્રી સમયસાર કે શ્રી નિયમસાર લ્યે છે, પૂરા કલાકમાં વચ્ચે વચ્ચે શાસ્ત્રના આધારે અધ્યાત્મની વાત ૧૦-૧૫ મિનિટ કરે ને બાકીનો બધો ટાઈમ આમ ન કરવું જોઈએ, આ ન હોવું જોઈએ, આ છોડવું જોઈએ, આ જ કરવું જોઈએ એમ ઉપદેશબોધનું જ—વ્યવહાર-આચરણનું જ પ્રવચન આપતા હોય છે; ફલતઃ શ્રોતાને એમ જ થઈ જાય કે અરેરે! અમારામાં તો દોષોની ખાણ ભરી પડી છે! ક્યારે દોષ ટાળીશ! વક્તા કેટલા મહાન છે ને હું કેટલો પામર છું—એમ પામરપણું જ વેદાયા કરે છે. જ્યારે, પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીના હજારો પ્રવચનો સાંભળો, બધામાં એક જ ધ્વનિ કે તું પરમાત્મા છો એમ નક્કી કર! પામરપણું સ્વીકાર્યે પામરપણું નહીં જાય....ભગવાન આત્મા છો—એક જ વાત! હું કાંઈક વિશેષ છું—મહાન છું ને તમે પામર છો એવી જરાય ગંધ પણ નહીં!—એવો ઈશારો પણ નહીં! તેથી શ્રોતાને પણ 'હું પરમાત્મા છું'—એમ પૂર્ણતાનું લક્ષ બંધાય છે પણ 'અરેરે! હું પામર છું' એમ નાસીપાસ થઈ જતો નથી.

જે મુમુક્ષુઓને અધ્યાત્મ-તત્ત્વજ્ઞાનની ઊંડી સમજ નથી તેઓ એવો પ્રચાર કરે છે કે સવારે વહેલાં ઊઠીને વૈરાગ્યપાઠનું સ્મરણ કરો! અરે ભાઈ! સ્વામીજી સ્વયં સવારે ૪ વાગે ઊઠીને શ્રી સમયસાર આદિ અનેક ગ્રંથોની અનેક ગાથાઓ, ૪૭ શક્તિ-નય વિગેરે અનેક અધ્યાત્મતત્ત્વનું સ્મરણ કરતા હતા. શા માટે? ભાઈ! અધ્યાત્મતત્ત્વનું સ્મરણ કરનારને પૂર્ણતાના લક્ષમાં મારું આચરણ કેવું હોવું જોઈએ તે સહજપણે સ્મરણમાં આવ્યા વિના નથી રહેવાનું ને! પણ સ્મરણ-મનન-ઘૂંટણ તો અધ્યાત્મપાઠનું હોવું જોઈએ.

એકલા વૈરાગ્યપાઠથી અધ્યાત્મની રુચિ પુષ્ટ થતી હોત તો બૌદ્ધધર્મ સત્ય હોત ને! બુદ્ધને સંસારના વૈરાગ્યના પ્રસંગોથી એકલી વૈરાગ્ય-જાગૃતિકા ઉપજવાથી રાજ્યપાટ છોડી દીધું ને બૌદ્ધધર્મના સ્થાપક બન્યા! ભાઈ! આત્માનું હિત કરી લેવું હોય તો અધ્યાત્મતત્ત્વની રુચિ પુષ્ટ થાય તેવું આધ્યાત્મિક શ્રવણ-ચિંતવન ને ચર્ચા-વાર્તા કરવી પ્રયોજનભૂત ગણાય કેમ કે કુંદકુંદસ્વામીએ કહ્યું છે કે જે કોઈ સિદ્ધ થયા ને થશે તે ભેદવિજ્ઞાનથી થયા છે; એ ભેદવિજ્ઞાન દ્રવ્યાનુયોગનો વિષય છે, અધ્યાત્મનું ફળ છે. વૈરાગ્યપાઠ આદિ તો મંદરુચિવાળા જીવો ધર્મમાર્ગથી વિચલિત ન થઈ જાય તથા તેમનો ઉપયોગ તત્ત્વજ્ઞાનમાં વળે તે માટે છે. વૈરાગ્યપ્રેરક અનેક ગ્રંથોનો પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીએ અભ્યાસ કરેલો પરંતુ અશરીરી થવાનું શાસ્ત્ર તો પરમ અધ્યાત્મના ગ્રંથાધિરાજને જ કહેલ હતું ને!

પાંચમા આરાના અંત સુધી જૈનધર્મ ટકવાનો છે માટે બાળકોમાં જૈન-આચરણના સંસ્કાર દૃઢ કરવા ઇત્યાદિ પ્રચાર કરવામાં આવે છે. બાળકોમાં જૈન-આચરણના સંસ્કાર પડે તે અત્યંત પ્રશંસનીય છે. પરંતુ યાદ રહે કે ધર્મ ટકવાનો છે તેનો આધારસ્તંભ અધ્યાત્મ-તત્ત્વજ્ઞાન છે; આચાર્ય કુંદકુંદદેવ આદિ આચાર્યોના પરમ અધ્યાત્મગ્રંથોથી જેમ આજે જૈન સમાજ જાગૃત બન્યો છે, તેમ ભવિષ્યનો આધારસ્તંભ પણ તે જ છે. માટે, બાળકોમાં પણ અધ્યાત્મના સંસ્કાર પડે તેવું કરવાની ભાવના પ્રબળ હોવી જોઈએ.

તો સુવર્ણપાત્રનું શું?

અરે ભાઈ! સિંહણનું દૂધ મેળવવાની જેને શૂરવીરતા જાગી છે તે શૂરવીરતા જ સ્વયં સુવર્ણપાત્ર છે ને! જેને દ્રવ્યદૃષ્ટિના સ્વાધ્યાય-સ્મરણ-રુચિ જાગૃત થયા છે તે સ્વાધ્યાયથી વિશેષ પાત્રતા શું હોઈ શકે?

પરંતુ જીવને વ્યવહાર-આચરણમાં જ ઊંડે ઊંડે રુચિ પોષાતી રહેતી હોય છે. તેથી જ પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીએ પ્રવચનમાં ક્યારેય તેની મુખ્યતાપૂર્વકનો ઉપદેશ પણ નહોતો આપ્યો! ઉલટાનું અનેક પ્રવચનોમાં વ્યવહારનું હેયપણું સમજાવવા આચાર્યોના કથનોના માધ્યમથી નિષેધ કર્યો છે. શ્રી નિયમસારમાં આલોચના અધિકારમાં કુંદકુંદસ્વામીએ વ્યવહારનો ઉપહાસ કર્યો છે, તેના આધારે ૧૯૫૫ના પ્રવચનથી લઈને કળશ ૭૧ના ૧૯૮૦ સુધીના પ્રવચનોમાં પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીએ કેટલાય વિસ્તારથી સમજાવ્યું છે કે આચાર્યદેવે વ્યવહારની ઠેકડી ઉડાડી છે! અધ્યાત્મમાર્ગમાં આવ્યા પછી પણ જીવને વ્યવહારની મીઠાશ ઊંડે ઊંડે રહી જ જતી હોવાથી લખાણમાં લખી પણ ન શકાય એટલી કડક ભાષામાં તેઓશ્રીએ વ્યવહારનું હેયપણું સમજાવ્યું છે.

પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી દ્વારા પ્રરૂપિત અધ્યાત્મતત્ત્વજ્ઞાનનો અભ્યાસ કરનારા કોઈને એમ પ્રશ્ન ઊઠે કે (૧) આટલા વર્ષો દ્રવ્યદૃષ્ટિપ્રધાન તત્ત્વનો અભ્યાસ કરવા છતાં કેટલાને સમ્યગ્દર્શન થઈ ગયું? (૨) મને આટલા તત્ત્વ-અભ્યાસ છતાં હું કેમ અનુભૂતિ કરી શક્યો નથી? માટે (—વ્યવહાર-આચરણ) કાંઈક રહી જતું હોવું જોઈએ ને! તે અંગે બહુ સમજવા જેવું છે કે—

(૧) આટલા વર્ષો દ્રવ્યદૃષ્ટિપ્રધાન તત્ત્વાભ્યાસ કરવા છતાં કેટલા પામી ગયા!—કે ભાઈ! વ્યવહાર-આચરણમાં મગ્ન રહેનારા એક પણ દ્રવ્યલિંગી આજ સુધીમાં ન તો સમ્યગ્દર્શન પામ્યા છે કે ન તો ભવિષ્યના અનંતકાળમાં પણ પામશે. જે કોઈ જ્યારે પણ પામશે ત્યારે દ્રવ્યાનુયોગ વડે જ પામશે.

(૨) આટલા વર્ષો અધ્યાત્મતત્ત્વના અભ્યાસ છતાં કોઈ ન પામ્યું હોય કે પોતે ન પામ્યો હોય તેનું કારણ સમજવું જોઈએ. સૌ પ્રથમ તો તેને પોતાને દ્રવ્યદૃષ્ટિપ્રધાન તત્ત્વજ્ઞાનમાં નિઃશંકતાનો અભાવ હોવાથી આવો તર્ક ઉદ્ભવે છે. બીજું પ્રધાન કારણ એ છે કે પૂજ્યશ્રીએ ''વર્તમાનમાં તું પરમાત્મા છો એમ નક્કી કર, પામરપણું ભૂલી જા'—એમ પ્રરૂપણા કરી હોવા છતાં તેની પોતાની નજર—લક્ષ ''મને ક્યારે સમ્યગ્દર્શન થાય? હું કેમ સમ્યગ્દર્શન પામતો નથી?'' ઇત્યાદિ અનેક પ્રકારની અધૂરાશનું જ લક્ષ વર્તતું હોવાથી તથા પામરપણાનું એકત્વ ઘૂંટતો રહેતો હોવાથી પોતાને પૂરણતાનું લક્ષ બંધાતું નથી તેથી પામતો નથી. પૂજ્યશ્રીની તત્ત્વજ્ઞાનની પ્રરૂપણાને સમજવામાં પોતે ભૂલ્યો હોવાથી—અંતઃકરણમાં અવ્યક્તપણે પણ અનેક પ્રકારની પામરતામાં અહમ્બુદ્ધિ વર્તતી હોવાથી—પામ્યો નથી એ વાત પોતે જ્યાં સુધી નહીં સમજે ત્યાં સુધી મુંજવણ અનુભવે છે અને પરિણામે, જેમ કોઈ આકરી અશાતના ઉદયવાળો મનુષ્ય જે કોઈ પ્રયત્નો તેને મટાવવા કરે છતાં અશાતા વધે ત્યારે મુંજાઈને શરાબનો આશ્રય લ્યે છે, તેમ પૂરણતાનું લક્ષ બંધાતું નથી ને કાર્ય થતું દેખાતું નથી ત્યારે મુંજાઈને ઉભયાભાસી ઉપદેશ તરફ આકર્ષાઈ જાય છે. તેને એમ થાય છે કે તત્ત્વજ્ઞાનનો યથાર્થ નિર્ણય તો થઈ ગયો છે પણ વ્યવહાર-આચરણમાં—પાત્રતામાં કચાશ રહી ગઈ છે તેથી, જેમ કાચના મોટા ઢગલામાં રહેલા એકાદ હીરાને મેળવવા માટે હીરાની ચમકના કિરણના આધારે ઢગલામાંથી હીરો પ્રાપ્ત કરી લેવાને બદલે લાખો કાચના ટૂકડાઓને વીણી વીણીને દૂર કરવા લાગે છે, તેમ અનુભૂતિ પામવા માટે પરમેશ્વરતાને ગ્રહણ કરી લેવાને બદલે વ્યવહાર-આચરણ—પાત્રતા આવી હોવી જોઈએ, આટલા દોષોની ખાણ ભરી છે તેને વીણી વીણીને પહેલાં દૂર કરું ઇત્યાદિ તરફ વલણ થઈ જાય છે. તેથી જ પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી વારંવાર કહેતાં કે ''વિકારને છોડવાની આત્મામાં શક્તિ જ નથી; સ્વભાવને ગ્રહણ કરવાની જ આત્મામાં શક્તિ છે.'' ''અહો! સ્વભાવ

જ એક આદરણીય છે એમ બધાય પડખાથી પાકું કરવું; બધાય પડખેથી સામાન્ય શક્તિ-સ્વભાવનો આદર થવો એ જ વીર્યને અંતર્મુખ ઢાળવાનો ઉપાય છે.'' અર્થાત્ વ્યવહાર-આચરણ—પાત્રતાદિની ખામીના લઈને પામી શક્યો નથી એમ નથી પરંતુ સ્વભાવસંબંધી પોતાની સમજણના દોષે પામી શકતો નથી એ સમજવાની જરૂર છે.

તેમ છતાં જો પોતાને વ્યવહાર-આચરણ—પાત્રતા આદિનો મહિમા ભાસતો હોય તો વિચારવા જેવું છે કે (૧) ઈન્દ્રભૂતિ ગ્રહિત મિથ્યાદૃષ્ટિ હતા, જૈનદર્શ અનુસાર ખાનપાનનો વિવેક પણ નહોતો ને સમવસરણમાં પ્રવેશ કરતાં જ સમ્યગ્દર્શન પામી ગયા. (૨) રાજ્ય-આજ્ઞા વિરુદ્ધ પાડાનો પગ કાપનારે મૃત્યુદંડથી બચવા જિનદીક્ષા લીધી ને ૨૧મે દિવસે કેવળજ્ઞાન! (૩) શ્રેણિકના દેશ-નિકાલ પામેલ પાપી પુત્રે લગ્ન કરવા જઈ રહેલ રાજકન્યાને તલવાર વડે કાપી નાખી, સૈન્યથી બચવા ભાગતા ભાગતા મુનિરાજને જોયા, મરણથી બચવા જિનદીક્ષા લઈ લીધી ને ત્રીજે દિવસે કેવળજ્ઞાન! (૪) અંજનચોર જેવો પાપી ઘડીકમાં ભગવાન! (૫) વેદનાભયથી સમકિત પામતો નારકી! (૫) મોઢામાં હરણનું માંસ છતાં મુનિરાજના ઉપદેશથી સમકિત પામતો સિંહ! આવા તો સેંકડો દૃષ્ટાંતો પુરાણમાં છે કે 'સો ચૂહે મારકર બિલ્લી હજકો ચલી' અર્થાત્ કાલનો પાપી આજે ભગવાન! કહેવાનું તાત્પર્ય એ કે એ બધા દૃષ્ટાંતો સ્વચ્છંદ પોષવા અર્થે નથી પરંતુ એ દૃષ્ટાંતોમાં સમ્યક્ત્વ પામતા તે જીવોનું પૂર્વનું વ્યવહાર-આચરણ સર્વથા નિંદનીય હોવા છતાં એક માત્ર સુખપ્રાપ્તિની ભાવનારૂપ પાત્રતાથી સમ્યક્ત્વ પામી ગયા. માટે, વ્યવહાર-આચરણ આદિ હોવા છતાં આદરણીય નથી, હોવા છતાં ભલા—ઉપાદેય—જાણી કરવાયોગ્ય નથી એમ સમજીને તેનો મહિમા છોડવાયોગ્ય છે કેમ કે—

❊ આચાર્ય કુંદકુંદસ્વામી રયણસારની ગાથા ૧૨૭મા કહે છે કે—

પંચ મહાવ્રતનું પાલન કરવું, ગુપ્તિ સમિતિઓનું પાલન કરવું, બ્રહ્મચર્ય પાળવું, પરિષહો જીતવા, ચારિત્રનું પાલન કરવું, તપશ્ચરણ કરવું, છ આવશ્યકોનું પાલન કરવું, ધ્યાન કરવું, શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરવો—**આદિ બધું સમ્યગ્દર્શન વિના ભવનું બીજ સમજો.**

❊ પં. શ્રી રાજમલજી કળશટીકામાં કહે છે કે—

જેટલું શુભ-અશુભ ક્રિયારૂપ આચરણ અથવા બાહ્યરૂપ વક્તવ્ય અથવા સૂક્ષ્મ અંતરંગરૂપ ચિંતવન, અભિલાષ, સ્મરણ ઈત્યાદિ છે તે સમસ્ત અશુદ્ધત્વરૂપ પરિણમન છે, શુદ્ધ પરિણમન નથી; તેથી બંધનું કારણ છે; મોક્ષનું કારણ નથી. તેથી જેમ કામળાનો (-ચિત્રામ) સિંહ કહેવાનો સિંહ છે તેમ **આચરણરૂપ (ક્રિયારૂપ) ચારિત્ર કહેવાનું ચારિત્ર છે, પરંતુ ચારિત્ર નથી, નિઃસંદેહપણે એમ જાણો.** (કળશ-૧૦૭)

અહીં કોઈ જાણશે કે શુભ-અશુભ ક્રિયારૂપ જે આચરણરૂપ ચારિત્ર છે તે કરવાયોગ્ય નથી તેમ વર્જવાયોગ્ય પણ નથી. ઉત્તર આમ છે કે—વર્જવાયોગ્ય છે, કારણ કે વ્યવહારચારિત્ર હોતું થકું દુષ્ટ છે, અનિષ્ટ છે, ઘાતક છે; તેથી **વિષય—કષાયની માફક ક્રિયારૂપ ચારિત્ર નિષિદ્ધ છે** એમ કહે છે—શુભ-અશુભરૂપ કરતૂત (કૃત્ય) નિષેધ્ય અર્થાત્ ત્યજનીય છે. (કળશ-૧૦૮)

સર્વજ્ઞ વીતરાગ, જેટલી શુભરૂપ વ્રત-સંયમ-તપ-શીલ-ઉપવાસ ઈત્યાદિ ક્રિયા, વિષય-કષાય-

અસંયમ ઇત્યાદિ ક્રિયા તેને **એકસરખી દૃષ્ટિથી** બંધનું કારણ કહે છે. (કળશ-૧૦૩)

❊ પં. શ્રી રાજમલજી પંચાધ્યાયીમાં કહે છે કે—

બુદ્ધિની મંદતાથી આવી આશંકા ન કરવી કે—શુભોપયોગ એકદેશથી પણ નિર્જરાનું કારણ થાય છે. કારણ કે **શુભોપયોગ, અશુભને લાવનાર હોવાથી** તે નિર્જરાદિકનો હેતુ થઈ શકતો નથી તથા ન તો તે શુભ પણ કહી શકાય છે. (ભાગ-૨, ગાથા-૭૬૨)

જેમ દુષ્કાર્યના ઉત્પાદક હેતુને દુષ્ટ કહે છે તે જ પ્રમાણે **અનિષ્ટ ફળદાયી હોવાથી વ્રતક્રિયા ઇષ્ટાર્થરૂપ નથી, પરંતુ અનિષ્ટાર્થ જ છે.** (ભાગ-૨, ગાથા-૫૬૮)

❊ મુનિરાજ શ્રી પદ્મપ્રભમલધારિદેવ નિયમસારની ટીકા કરતાં કહે છે કે—

સઘળુંય સુકૃત (શુભકર્મ) ભોગીઓના ભોગનું મૂળ છે; પરમતત્ત્વના અભ્યાસમાં નિષ્ણાત ચિત્તવાળા મુનીશ્વર ભવથી વિમુક્ત થવા અર્થે તે સઘળાય શુભકર્મને છોડો અને સારતત્ત્વરૂપ એવા ઉભય સમયસારને ભજો એમાં શો દોષ છે? (શ્લોક-૫૯)

❊ આચાર્ય શ્રી અમિતગતિ યોગસાર-પ્રાભૃતમાં કહે છે કે—

જેઓ અજીવતત્ત્વને કે જે જીવતત્ત્વથી વિધિ દ્વારા વિભક્ત છે તેને યથાર્થરૂપે જાણતા નથી તેઓ ચારિત્રવાન હોવા છતાં—ચારિત્રનું અનુષ્ઠાન કરવા છતાં—પણ તે વિવિક્ત—શુદ્ધ અને નિર્મળ—આત્માને પ્રાપ્ત થતા નથી કે જે દોષોથી રહિત છે. (અજીવ અધિકાર, ગાથા-૫૦)

❊ .....જેમ જાણ્યા વિના ઔષધિનું સેવન કરે તો મરણ જ થાય, તેમ સમ્યક્ જ્ઞાન વિના ચારિત્રનું સેવન સંસાર વધારે છે. —પં.ટોડરમલજી, શ્રી પુરુષાર્થસિદ્ધિ ઉપાય, ગાથા—૩૮નો ભાવાર્થ

❊ સમ્યક્ત્વરહિત વ્યવહાર ધર્માચરણ ઘોડેકી લીંદ (લાદ) સમાન ઉપરસે ભલા ચિકનાઈ દિખાઈ દેને પર ભી વહ દુર્ગંધયુક્ત હોતા હૈ તથા અંદરસે વહ ભલા ચિકના કાંતિયુક્ત નહીં હોતા **અતઃ ઉસે ભગવતી આરાધનામેં સંસારકા કારણ કહા હૈ.**

તાત્પર્ય એ કે આ દુર્લભ માનવભવમાં મેરુ જેટલા પુણ્યના યોગ વડે પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી દ્વારા પ્રરૂપિત દ્રવ્યદૃષ્ટિપ્રધાન અધ્યાત્મનો માર્ગ પામીને, દરિયો આખો તરી જઈને બહાર આવીને ખાબોચિયામાં (ગાયના ખૂરમાં) ડૂબી જવા જેવી દશા ન થાય તે માટે કોઈના પ્રભાવમાં આવ્યા વિના જાગૃત રહેવાની જરૂર છે.

પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીએ અનેકવાર ફરમાવ્યું છે કે વ્યવહારનું ક્યારેય પૂરું જ નથી પડતું; જેમ ઘરમાં ચાર-પાંચ છોકરાઓમાં જે કજીયાળો છોકરો હોય તેના કજીયા પૂરા જ ન થાય, વાતે વાતે વાંધા કાઢતો રહે તેમ. દા.ત. પૂજ્યશ્રી પ્રવચન આપે ત્યારે બધાને કહેતા કે શાસ્ત્ર લીધું છે ને! શાસ્ત્રમાં આચાર્યદેવે શું કહ્યું છે તે તો જોવું જોઈએ ને! તો વ્યવહારનો પક્ષવાળો કહેશે કે સાહેબ! આપ ઊંચે બિરાજી રહ્યા છો (બધા શ્રોતા જોઈ શકે તેથી) ને જિનવાણી અમે રાખીએ તો અવિનય થાય ને! અરે ભાઈ! કોઈ વક્તા જિનવાણી—સમયસાર—નિયમસાર આદિ ઉપર વાંચન શરૂ કરે ને પૂરા કલાકમાં આચાર્યદેવ શું કહેવા માગે છે તે વાત માંડ ૧૦-૧૫ મિનિટ કહે ને આમ કરો, આમ ન કરો, આ છોડો આદિ એકલા વ્યવહાર-

આચરણ ને પાત્રતાની જ ૪૦-૪૫ મિનિટ વાતો કરે તો આચાર્યના કથનનો મહા અવિનય નથી થતો! પણ વ્યવહારલુબ્ધ જીવોને શાસ્ત્ર-વિનય-અવિનયના સાચા વિવેકની પણ ક્યાં સમજ હોય છે?

જિનવાણીમાં એમ તો આવે છે કે સુવર્ણપાત્રને પામીને અર્થાત્ વ્યવહાર-આચરણનું પાલન કરી કરીને આ જીવ સંસારમાં અનંતકાળથી રખડતો આવ્યો છે. પરંતુ ક્યાંય એમ આવે છે કે સિંહણના દૂધની પિપાસામાં અર્થાત્ અધ્યાત્મની જિજ્ઞાસાથી જીવ અનંતકાળ સંસારમાં ભટકી રહ્યો છે!

બહુ સમજવા જેવી વાત તો એ છે કે આજે મુમુક્ષુ જગતમાં ગામેગામ ને ઘરઘરમાં જિનવાણીનો સ્વાધ્યાય શરૂ થઈ ગયો છે. આત્મહિત માટે—સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્તિ માટે—સિંહણના દૂધના અનુપાન માટે—શું શાસ્ત્રસ્વાધ્યાયથી ઊંચું કોઈ સુવર્ણપાત્ર—વ્યવહાર-આચરણ—પાત્રતા—છે ખરા! અને આ બધો પ્રતાપ છે કોનો?—કે પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીનો! છતાં અરેરે કેટલાક સુવર્ણપાત્રના લોભી જીવોને—વ્યવહારના આગ્રહવાળા જીવોને એટલું પણ નથી સમજાતું કે મને દ્રવ્યદૃષ્ટિપ્રધાન અધ્યાત્મમાર્ગની સાચી સમજણ આપનાર ‘‘ગુરુ કહાન કે હમ અનુયાયી હૈ’’ એવું સાંભળીને જે વક્તા તે દિવસે પ્રવચન ન કરે; અરે! જેમને સીધું પૂછવામાં આવે કે તમે ક્યારેય પ્રસંગોપાત પણ જાહેર પ્રવચનોમાં સ્વામીજીને યાદ પણ કેમ કરતા નથી! તો ‘‘તેનો ઉત્તર પછી આપીશ’’—અને એ ‘પછી’ ક્યારેય ‘આજ’માં બદલાતું ન હોય અર્થાત્ ઉત્તર ન જ આપે છતાં તેમને મહાપુરુષ માને—મનાવે, તેનો જ પ્રચાર—પ્રસાર કરતા રહે—એ દેખતાં હૃદય રડી ઊઠે છે કે અરેરે! જ્ઞાની ગુરુનું શિરછત્ર દૂર થતા પાંચમો આરો તેને કેટલો પ્રભાવ બતાવી રહ્યો છે!!

જેમને પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીનો પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ ઉપકાર ન વર્તતો હોય તેના માટે કાંઈ કહેવાનો મતલબ નથી પણ અરેરે! જેમને પૂજ્યશ્રીનો પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ ઉપકાર વર્તતો હોય તેને પોતાના ગુરુનું જ્યાં નામ ગૌણ થતું હોય, જ્યાં ગુરુના નામનો જયકાર નિષેધ્ય હોય, ત્યાં જતાં, તેમનું શ્રવણપાન કરતાં કે તેમનો પ્રચાર પ્રસાર કરતાં આત્મા દાઝતો કેમ નહીં હોય!!

‘‘ગુરુ ઔર આત્મા દોનોં ખડે, કિસકા કરું બહુમાન!
ગુરુકા કરું બહુમાન જિસને આતમા દિયો બતાય!’’

એવી ગુરુકહાન પ્રત્યે જ્યાં સુધી સમર્પિત ભાવના જાગ્રત નહીં થાય ત્યાં સુધી અધ્યાત્મના શબ્દોથી લપેટાયેલ વ્યવહાર-આચરણ—પાત્રતા આદિની મુખ્યતાવાળા ઊભયાભાસી ઉપદેશથી સાવધાન થવું ઘણું દુષ્કર છે. અધ્યાત્મયુગસર્જક પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીની આધ્યાત્મિક ક્રાંતિના પ્રતાપે અધ્યાત્મતત્ત્વજ્ઞાનની નાવમાં બેસીને સંસારસમુદ્રના કિનારા તરફ જઈ રહેલ હે જીવ! સુવર્ણપાત્રના લોભથી—વ્યવહાર-આચરણના પક્ષપાતથી પાછો સંસારસમુદ્રમાં ડૂબી ન જાય તેવી જો તને સાવધાની વર્તતી હશે તો જ તારા ઉપર પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીનો ઉપકાર હોવાનું સમજજે; અન્યથા આ ઉત્કૃષ્ટ ધર્મયોગ વિફળ ગયો સમજજે.

‘‘વ્યવહારનો લોપ રુચિમાં કર્યા વિના સમ્યક્ત્વ નહીં પ્રગટે લે !’’ (—પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી; તા. ૧૦-૧-૬૩)—એવી નગ્ન સત્ય વાત સમજાવનાર, દ્રવ્યદૃષ્ટિમાર્ગપ્રકાશક, પરમ તારણહાર, ઉપકારી ગુરુકહાનની જ્યાં ગૌણતા થતી હોય ત્યાં અધ્યાત્મના નામે ગમે તેવી નિત-નવી વાતો સાંભળવા મળતી હોય તોપણ ત્યાં સાંભળવા જવાની સ્વપ્નેય પણ ભાવના ન થજો એવી ગુરુ પ્રતિ સમર્પિત ભાવના સહ—

—તંત્રી

❊ આચાર્ય કુંદકુંદસ્વામી રયણસારની ગાથા ૧૨૭મા કહે છે કે—

પંચ મહાવ્રતનું પાલન કરવું, ગુપ્તિ સમિતિઓનું પાલન કરવું, બ્રહ્મચર્ય પાળવું, પરિષહો જીતવા, ચારિત્રનું પાલન કરવું, તપશ્ચરણ કરવું, છ આવશ્યકોનું પાલન કરવું, ધ્યાન કરવું, શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરવો—**આદિ બધું સમ્યગ્દર્શન વિના ભવનું બીજ સમજો.**

❊ પં. શ્રી રાજમલજી કળશટીકામાં કહે છે કે—

જેટલું શુભ-અશુભ ક્રિયારૂપ આચરણ અથવા બાહ્યરૂપ વક્તવ્ય અથવા સૂક્ષ્મ અંતરંગરૂપ ચિંતવન, અભિલાષ, સ્મરણ ઈત્યાદિ છે તે સમસ્ત અશુદ્ધત્વરૂપ પરિણમન છે, શુદ્ધ પરિણમન નથી; તેથી બંધનું કારણ છે; મોક્ષનું કારણ નથી. તેથી જેમ કામળાનો (-ચિત્રામ) સિંહ કહેવાનો સિંહ છે તેમ **આચરણરૂપ (ક્રિયારૂપ) ચારિત્ર કહેવાનું ચારિત્ર છે, પરંતુ ચારિત્ર નથી, નિઃસંદેહપણે એમ જાણો.** (કળશ-૧૦૭)

અહીં કોઈ જાણશે કે શુભ-અશુભ ક્રિયારૂપ જે આચરણરૂપ ચારિત્ર છે તે કરવાયોગ્ય નથી તેમ વર્જવાયોગ્ય પણ નથી. ઉત્તર આમ છે કે–વર્જવાયોગ્ય છે, કારણ કે વ્યવહારચારિત્ર હોતું થકું દુષ્ટ છે, અનિષ્ટ છે, ઘાતક છે; તેથી **વિષય–કષાયની માફક ક્રિયારૂપ ચારિત્ર નિષિદ્ધ છે** એમ કહે છે—શુભ-અશુભરૂપ કરતૂત (કૃત્ય) નિષેધ્ય અર્થાત્ ત્યજનીય છે. (કળશ-૧૦૮)

સર્વજ્ઞ વીતરાગ, જેટલી શુભરૂપ વ્રત-સંયમ-તપ-શીલ-ઉપવાસ ઈત્યાદિ ક્રિયા, વિષય-કષાય-અસંયમ ઈત્યાદિ ક્રિયા તેને **એકસરખી દૃષ્ટિથી** બંધનું કારણ કહે છે. (કળશ-૧૦૩)

❊ પં. શ્રી રાજમલજી પંચાધ્યાયીમાં કહે છે કે–

બુદ્ધિની મંદતાથી આવી આશંકા ન કરવી કે—શુભોપયોગ એકદેશથી પણ નિર્જરાનું કારણ થાય છે. કારણ કે **શુભોપયોગ, અશુભને લાવનાર હોવાથી** તે નિર્જરાદિકનો હેતુ થઈ શકતો નથી તથા ન તો તે શુભ પણ કહી શકાય છે. (ભાગ-૨, ગાથા-૭૬૨)

જેમ દુષ્કાર્યના ઉત્પાદક હેતુને દુષ્ટ કહે છે તે જ પ્રમાણે **અનિષ્ટ ફળદાયી હોવાથી વ્રતક્રિયા ઇષ્ટાર્થરૂપ નથી, પરંતુ અનિષ્ટાર્થ જ છે.** (ભાગ-૨, ગાથા-૫૬૮)

❊ મુનિરાજ શ્રી પદ્મપ્રભમલધારિદેવ નિયમસારની ટીકા કરતાં કહે છે કે—

સઘળુંય સુકૃત (શુભકર્મ) ભોગીઓના ભોગનું મૂળ છે; પરમતત્ત્વના અભ્યાસમાં નિષ્ણાત ચિત્તવાળા મુનીશ્વર ભવથી વિમુક્ત થવા અર્થે તે સઘળાય શુભકર્મને છોડો અને સારતત્ત્વરૂપ એવા ઉભય સમયસારને ભજો એમાં શો દોષ છે? (શ્લોક-૫૯)

❊ આચાર્ય શ્રી અમિતગતિ યોગસાર-પ્રાભૃતમાં કહે છે કે—

જેઓ અજીવતત્ત્વને કે જે જીવતત્ત્વથી વિધિ દ્વારા વિભક્ત છે તેને યથાર્થરૂપે જાણતા નથી તેઓ ચારિત્રવાન હોવા છતાં–ચારિત્રનું અનુષ્ઠાન કરવા છતાં–પણ તે વિવિક્ત–શુદ્ધ અને નિર્મળ–આત્માને પ્રાપ્ત થતા નથી કે જે દોષોથી રહિત છે. (અજીવ અધિકાર, ગાથા-૫૦)

❊ સમ્યક્ત્વરહિત વ્યવહાર ધર્માચરણ ઘોડેકી લીંદ (લાદ) સમાન ઉપરસે ભલા ચિકનાઈ દિખાઈ દેને પર ભી વહ દુર્ગંધયુક્ત હોતા હૈ તથા અંદરસે વહ ભલા ચિકના કાંતિયુક્ત નહીં હોતા